

ETO: 81'373.7(497.113)

373.5=511.141

DOI: 10.19090/hk.2025.3.189-205

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

NAGY GYÖRGY Virág

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

virag@ff.uns.ac.rs

ORCID 0009-0009-3954-1211

A KÖZMONDÁSOK ISMERETE A VAJDASÁGI MAGYAR TANNYELVŰ KÖZÉPISKOLÁSOK KÖRÉBEN

Knowledge of proverbs among Hungarian secondary school
students in Vojvodina

Poznavanje poslovice od strane mađarskih srednjoškolaca
u Vojvodini

A tanulmány a vajdasági magyar tannyelvű harmadikos középiskolások közmondásismeretét és azokhoz kapcsolódó attitűdjét vizsgálja. A kutatás célja annak feltárása, hogy a diákok milyen mértékben ismerik és értelmezik a közmondásokat, milyen forrásokból sajátítják el ezeket, és hogyan viszonyulnak hozzájuk. A kutatás kérdőíves adatgyűjtésen alapul, amely kvantitatív és kvalitatív módszerekkel elemzi a diákok közmondásismeretét és attitűdjét. A kérdőív négy fő részbe szerveződik: attitűdvizsgálat ellentétpárok segítségével, a közmondások jelentésének ismerete, hiányos közmondások kiegészítése, valamint a spontán felidézett közmondások. A minta kialakítása során fontos szempont volt a vajdasági tömb- és szórványközösségek felmérése, lehetővé téve a két csoport összehasonlítását. A kutatás előkészítő szakaszában kontrollvizsgálat zajlott, amely biztosította a kérdések megfelelő kalibrálását és a vizsgálati módszer optimalizálását.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, közmondás, nyelvi attitűd

Bevezetés

Jelen tanulmány a vajdasági magyar tannyelvű harmadikos középiskolások körében vizsgálja a közmondások ismeretét és az azokhoz kapcsolódó attitűdöket. A kutatás célja annak feltárása, hogy a középiskolások milyen mérték-

ben ismerik és értik a közmondásokat, milyen forrásokból tanulják meg őket, valamint milyen attitűdökkel viszonyulnak azokhoz.

A közmondások nyelvi és kulturális szerepe kiemelkedő. Már gyermekkorban beépülnek a gondolkodásba és a beszédbe, állandó szókapcsolatként működnek, amelyeket az egyén nem produkál, hanem reprodukál. Szerepük nem csupán nyelvtani, hanem jelentésük képzetkeltő jellegű, ezért nem csak lexikális egységek, hanem a nyelv történetének, gazdagságának és hagyományainak értékes részét képezik. A közmondások szerkezetileg és jelentésánál kötöttek, metaforikus jelentésük erős, és általában csak globálisan értelmezhetők (Bárdosi 2009, 7).

A kutatás két fő módszere a kérdőíves adatgyűjtés és az eredmények kvantitatív és kvalitatív elemzése. A kérdőív célja, hogy feltérképezze a középiskolások közmondásokkal kapcsolatos ismereteit és attitűdjeit. Ennek érdekében három fő szempont mentén zajlik a vizsgálat:

1. *A közmondások jelentésének ismerete* – A diákoknak meg kell határozniuk adott közmondások jelentését.
2. *Hiányos közmondások kiegészítése* – A tanulóknak be kell fejezniük félbehagyott, hiányos közmondásokat.
3. *Nyitott kérdések* – A vizsgálat arra is kitér, hogy milyen közmondásokat ismernek a diákok spontán módon, azaz melyeket tudják felsorolni saját emlékeik és nyelvi tapasztalataik alapján.

A kérdőív emellett attitűdvizsgálatot is tartalmaz, amely ellentétpárokkal operál. Például a diákoknak arról kellett dönteniük, hogy szimpatikusnak vagy idejétmúltnak tartják-e a közmondásokat, s szerintük melyik korosztály érzi sajátjának és használja ezeket a nyelvi szerkezeteket.

A kutatás mintájának kialakításakor kiemelt figyelmet kapott a szociológiai háttér, különösen a vajdasági tömb- és szórványközösségek megoszlása. A kutatás célja, hogy reprezentatív módon vizsgálja e két közösségi csoport közmondásokhoz való viszonyát, ily módon biztosítva az eredmények megbízhatóságát és összehasonlíthatóságát.

A kutatás előkészítő szakaszában kontrollvizsgálatot végeztünk annak érdekében, hogy a kérdőív megfelelően kalibrált feladatokat tartalmazzon. Ennek során teszteltük, hogy milyen típusú kérdések működnek hatékonyan, illetve melyek bizonyulnak túl könnyűnek vagy túl nehéznek. A kontrollvizsgálat célja volt továbbá a közmondások ismeretével kapcsolatos előzetes információgyűjtés, valamint az attitűdvizsgálati kérdések optimalizálása.

A vizsgálat eredményei segíthetnek annak megértésében, hogy a közmondások milyen szerepet töltenek be a mai fiatalok nyelvhasználatában, és milyen tendenciák figyelhetők meg e hagyományos nyelvi elemek továbbélése vagy éppen eltűnése kapcsán.

A közmondások

A beszéd egy részét olyan előre meghatározható, az adott helyzetben rutinszerűen és automatikusan ismételhető, több szóból álló, viszonylag kötött szókapcsolatok alkotják, amelyek már gyermekkorban beépülnek a gondolkodásba és a beszédbe. Ezek között az állandó szókapcsolatok tagjai között nyelvtani, szintagmatikus viszony figyelhető meg. Nem mi hozzuk létre őket, hanem kész, szokványos elemekként jelennek meg tudatunkban, tehát nem produkáljuk, hanem reprodukáljuk őket. Hatékonyságukat és létjogosultságukat különösen képszerűségük adja, amely lehetővé teszi, hogy gazdaságos és művészi módon, gyakran szellemesen közvetítsenek információkat hasonló beszédhelyzetekben (Bárdosi 2009, 7).

A közmondások pontos meghatározása kihívást jelent, amit több kutató is megpróbált megoldani (Szemerényi 1994; Taylor 1931). Általánosan elfogadott definícióként Wolfgang Mieder meghatározása szolgálhat: „A közmondások általánosan ismert, rögzített formájú mondatok, amelyek egy életvezetési tanácsot vagy egyéb bölcsességet rövid, velős formában fogalmaznak meg” (Röhrich–Mieder 1977, 3). Ennek ellenére átfogó definíció, amely minden szempontból kielégítő lenne, nem létezik. A kutatások kezdetben a közmondások eredetére és társadalmi beágyazottságára koncentráltak, a szerkezeti és jelentéstani vonatkozások másodlagosak maradtak (Forgács 2012, 99). A közmondásokat általában „zárt, kerek egységnek” tekintik (O. Nagy 1966, 8). A közmondásokat Forgács (vö. Forgács 2012) a referenciális frazeologizmusok közé sorolja, azon belül pedig a propozicionális kifejezések azon csoportjába, amelyek teljes mondatként funkcionálnak, és nem kapcsolódnak a kontextushoz utalószóval.

A közmondások funkciója nem merül ki az általánosító referenciális aspektusban, hanem cselekvési mintát is kínálnak az általuk „modellezett” helyzetekben. Ez a funkció két fő dimenzióban érhető tetten: a szociális és a pragmatikai szerepkörökben (Forgács 2012, 100). A közmondások szociális funkciója abban áll, hogy olyan elveket, értékeket és normákat közvetítenek, amelyek egy adott korszakban és kultúrában társadalmi érvénnyel bírnak (Grzybek 1984, 225). Ezen normák és értékek segítenek megerősíteni a közösség tagjai

között fennálló társadalmi összetartozást, miközben iránymutatást adnak az élet különböző területein. Például a közmondásokban megfogalmazott tanácsok – legyenek azok erkölcsi, etikai vagy gyakorlati vonatkozásúak – a közösség közös tapasztalataiból és kollektív bölcsességéből fakadnak. E szociális funkció alapját az adja, hogy a közmondásokat a beszélők és a hallgatók egyaránt általános szabályként vagy irányelvként fogadják el. A közmondások célja a társadalmi konstrukciók, viselkedésminták és a kollektív racionalizáció révén az, hogy irányítsák, szabályozzák és összehangolják az egyéni viselkedést a kollektív viselkedésminták felé. Ismerős és könnyen követhető minták kialakításával egységesítik és megszilárdítják az emberek viselkedését (Khosravishakib 2023, 189). Tehát a közmondások a közösségi normák fenntartásán túl az egyéni viselkedés irányításában is jelentős szerepet játszanak.

Peter Grzybek (2014, 72) munkájában összegzi a közmondások pragmatikai dimenziójával foglalkozó kutatások fő irányvonalát. A szakirodalom elsősorban arra összpontosít, miként befolyásolja a kontextus a közmondások jelentését és funkcióját. A kérdéskör középpontjában az áll, hogyan nyernek értelmet a közmondások, illetve miként változik jelentésük és szerepük a használati helyzetek függvényében. Raymond W. Firth már 1926-ban hangsúlyozta a közmondások kontextusának fontosságát, rámutatva, hogy jelentésük nem csupán nyelvi fordítással vagy szabad értelmezéssel ragadható meg, hanem csak akkor válik egyértelművé, ha a fordítás mellett a társadalmi helyzet, a használat oka, hatása és beszédben betöltött szerepe is ismert (Firth 1926, 134). Hasonló megközelítést alkalmaznak Arewa és Dundes is, akik szerint a közmondások általános funkcióinak meghatározása – például az, hogy összegzik a helyzetet, ítéletet hoznak, cselekvést javasolnak vagy múltbeli tapasztalatokat idéznek fel – nem elégséges a konkrét használati módok megértéséhez. Egy adott közmondás tényleges szerepét csak annak konkrét alkalmazási helyzetében lehet pontosan meghatározni (Arewa–Dundes 1966, 71). Tehát a közmondások – bár szintaktikailag zárt mondatok – funkcionálisan miniszövegek, amelyek rugalmasan kapcsolódhatnak a mindenkori kontextushoz. Szerepük szerint egy közmondás lehet:

- figyelmeztetés (pl. „Jobb félni, mint megijedni”),
- intés (pl. „Aki á-t mond, mondjon b-t is”),
- érv (pl. „Ahány ház, annyi szokás”),
- rendreutasítás (pl. „Szarva közt a tögyit ne keresd”),
- vigasztalás (pl. „Minden jó, ha a vége jó”),

- magyarázat vagy összefoglalás (pl. „A hazug embert könnyebb utolérni, mint a sánta kutyát”),
- meggyőzési szándékú (pl. „Ki korán kel, aranyat lel”) (Forgács 2012, 101).

Ezek a pragmatikai funkciók megfeleltethetők a beszédett-elmélet különböző illokúciós típusaival. A közmondások ily módon nemcsak közvetítik a közösségi értékeket és szabályokat, hanem aktívan segítik az érintett felek közötti kommunikációt. A pragmatikai funkció azonban a szociális funkcióra támaszkodik: csak azért tud egy közmondás érvelésben sikerrel működni, mert a beszélők közösségében azt általánosan elfogadott szabályként ismerik el (Forgács 2012, 101).

A gazdag jelentéstartalommal rendelkező szólások és közmondások hozzájárulnak ahhoz, hogy a nyelvhasználók magasabb szintű nyelvtudást érjenek el, mondanivalójukat meggyőzőbben, tömörebben és képszerűbben fogalmazhassák meg (Bárdosi 2009, 9).

Az állandósult szókapcsolatok különböző csoportjait összefogja az a tulajdonság, miszerint formájuk viszonylag stabil, alkotóelemeik nem (vagy csak korlátozottan) cserélhetők ki, jelentésük pedig az esetek többségében nem számítható ki az alkotóelemek jelentésének értelmezéséből (Forgács 2013, előszó). A kutatásban kiemelt szerepet kap az egyes közmondások jelentésének azonosítása, ugyanis ez mutatja meg, hogy a kérdőív kitöltői valóban ismerik-e azokat.

A vizsgálati minta összetétele

A Vajdaságban élő magyar kisebbség területi elhelyezkedése alapján tömbbeli és szórványbeli közösségekre osztható. A vajdasági magyarság 57%-a Észak-Bácskában és Észak-Bánátban koncentrálódik, míg 43%-uk a Vajdaság egyéb területein, szórványban él (Barlai–Gábrity 2008, 17; Kovács Rácz 2011, 29–31). Ez a megoszlás hatással van az oktatás szerkezetére is: a szórványban működő gimnáziumok és szakiskolák diákjai kisebb arányban képviseltetik magukat a vajdasági magyar tannyelvű oktatásban (Kovács Rácz – Halupka-Rešetar 2020, 14), ami a kutatások mintavételi lehetőségeit is befolyásolja.

A jelen vizsgálat mintájának kialakítása előzetesen kidolgozott szempontrendszer alapján történt. Az eredeti tervek szerint egy tömbbeli és egy szórványbeli gimnázium, valamint egy tömbbeli és egy szórványbeli szakközépiskola diákjai vettek volna részt a kutatásban. Azonban a szerbiai tüntetések miatt kialakult rendkívüli helyzet következtében a Nagybecskereki Gimnázium – amely

a szórványbeli gimnáziumi mintát képviselte volna – nem tudott csatlakozni a vizsgálathoz. A kutatás így a megváltozott körülményekhez igazodva módosult. A végleges mintában egyaránt szerepelnek tömbbeli és szórványbeli, valamint falusi és városi környezetben nevelkedett diákok, biztosítva a különböző szocio-kulturális háttérből érkező tanulók reprezentációját.

A kutatásban összesen 55 harmadikos középiskolás diák vett részt. Közülük 44 fő nő, 11 fő férfi. Negyvenheten 2007-ben, heten 2008-ban, egy fő pedig 2006-ban született. Valamennyien a Z generáció (1996 és 2009 között születettek [Szőke-Milinte 2019, 131]) legfiatalabb tagjai közé tartoznak. A lakóhely típusa szerint a kitöltők 43,6%-a falun, míg 56,4%-a városban nőtt fel. A minta 76,4%-a vajdasági tömbben, 23,6%-a pedig szórványban szocializálódott.

A résztvevők anyanyelvi összetétele alapján 52 diák magyar anyanyelvűnek, míg 3 tanuló magyar–szerb kettős anyanyelvűnek vallotta magát. A kettős anyanyelvű diákok Torontálvásárhelyről, Magyarkanizsáról és Bácsgyulafalváról származnak.

Az iskolai megoszlás szerint a következő intézmények tanulói vettek részt a vizsgálatban:

- Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium (Szabadka): 31 fő
- Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola (Zenta): 19 fő
- Dr. Ripp Rózsa Egészségügyi Középiskola (Zombor): 5 fő

A minta összetétele lehetőséget biztosít a lakóhely, az etnikai környezet és az iskolatípus szerinti összehasonlító elemzésre.

A települések, ahol a kitöltők felnőttek: Szabadka (6), Zenta (5), Magyarkanizsa (4), Mohol (4), Oromhegyes (4), Temerin (3), Ada (2), Csonoplya (2), Gunaras (2), Martonos (2), Topolya (2), Zombor (2), Adorján (1), Bácsgyulafalva (1), Bácskossuthfalva (1), Bezdán (1), Bogaras (1), Csantavér (1), Gombos (1), Horgos (1), Kishegyes (1), Kispiac (1), Kúla (1), Nagybecskerek (1), Padé (1), Palics (1), Szigetszentmiklós (1), Torontálvásárhely (1), Zentaörs (1).

Attitűdvizsgálat

Az attitűdvizsgálat célja annak feltárása volt, hogy a vajdasági magyar középiskolások hogyan viszonyulnak a közmondásokhoz. A kérdőívben ellentétpárok segítségével mértük a diákok attitűdjét, amelynek megjelölhették egy-egy tagját a kérdőívben. Az alábbi táblázat az összes vizsgált diák válaszainak összesített arányait mutatja be, vagyis azt, hogy hány százalékuk választotta az egyes ellentétpárok első vagy második tagját.

A közmondásokról azt gondolom, hogy...			
Szépek	96,4%	nem szépek	3,6%
Előnyösek	92,7%	nem előnyösek	7,3%
könnyen érthetők	74,5%	nehezen érthetők	25,5%
nem idejétmúltak	72,7%	idejétmúltak	27,3%
az én korosztályomnak valók	52,7%	nem valók az én korosztályomnak	47,3%
van értelme a használatuknak	85,5%	nincs értelme a használatuknak	14,5%
nem kínos a használatuk	76,4%	kínos a használatuk	23,6%
nem csak az idősebb generációkra jellemző	43,6%	az idősebb generációkra jellemző	56,4%
szívesen használom őket	65,5%	nem szívesen használom őket	34,5%
Hasznosak	89,1%	haszontalanok	10,9%
szimpatikus, ha valaki használja őket	80%	nem szimpatikus, ha valaki használja őket	20%

I. táblázat. Attitűdvizsgálat

A közmondásokhoz való hozzáállás egyértelműen pozitív összképet mutat. Az életkor és közmondáshasználat összefüggését vizsgáló kérdéseket leszámítva minden esetben egyértelműen a pozitív attitűdöt tükröző lehetőséget választotta ki a tanulók többsége. A legnagyobb egyetértés abban mutatkozik, hogy a közmondások szépek (96,4%) és előnyösek (92,7%). A legkiugróbb adatot a közmondások használatának életkorhoz való társítása mutatja: a diákoknak csaknem a fele szerint a közmondások nem valók a korosztályuknak, valamint 56,4%-uk szerint az idősebb generációkra jellemző a használatuk. Ezt a hozzáállást tükrözik a „*Szerinted manapság kik használnak a leggyakrabban közmondásokat?*” nyitott kérdésre adott válaszok. A középiskolások körében a korosztály meghatározása uralta a közmondásokat használó embercsoportok definiálását. A leggyakrabban használt szó az *idős* volt valamilyen formában. Összesen 36 alkalommal szerepelt: leggyakrabban az *idősebbek* (16), az *idősek* (11), *idősebb generációk/korosztályok* (9) formájában jelent meg a kifejezés. Ezt követte a *középkorúak/közép korosztály* csoporthoz való társítás (4) és a *felnőttek* (4). Hárman a *nagyszülők* szóval válaszoltak a kérdésre. Őt kitöltő válasza szerint mindenki/minden korosztály használja a közmondáso-

kat. Szintén öt esetben a *tanárok* választ adták meg a középiskolások. Négy alkalommal a *művelt, kulturált, bölcs emberekkel* hozták összefüggésbe. A nyílt típusú kérdésre adott válaszba többen belefoglalták, hogy noha főként az idősebb generációk körére jellemző a közmondáshasználat, ritkábban előfordulhat az összes korosztály körében (6).

A kérdőívben szereplő következő kérdés, amelyre a válaszadók reagáltak, a következőképpen hangzott: „*Honnan tanultad meg az általad ismert szólásokat, közmondásokat?*” A válaszadók legnagyobb arányban az *iskolából* opciót jelölték meg információszerzésük forrásaként (83,6%). Ezt követi a *környezetben élő idősebb személyek* lehetőség, amelyet a kitöltők 70,9%-a választott. A *nagyszüleimtől* opciót a résztvevők 63,6%-a jelölte be, míg a *kortársaimtól* történő információszerzést jelentősen kevesebb, mindössze 23,6%-uk választotta. Az eredmények arra utalnak, hogy a formális oktatás elsődleges szerepet tölt be az adott ismeretek közvetítésében, s ezt az idősebb generációk nem formális hatása egészíti ki, míg a kortárs csoportok relatíve kisebb befolyással bírnak ezen a téren. Ez összhangban van azzal, hogy a leggyakrabban a közmondáshasználatot a maguknál idősebb emberekhez társítják a középiskolások. A kitöltők jellemzőinek mintázata alapján figyelemre méltó, hogy a szórványban élő diákok rendkívül ritkán (mindössze két alkalommal) jelölték meg a kortársakat mint a közmondások elsajátításának forrását.

A közmondások ismeretének vizsgálata

Az attitűdvizsgálat után a kérdőív következő szakasza a közmondások ismeretének felmérésére irányult. A vizsgálat két részből állt: az első egységben a közmondások jelentésének és használatának ismeretét, míg a másodikban a közmondások pontos szövegének ismeretét vizsgáltuk. A közmondások ismeretét vizsgáló szakasz első részében a diákok tíz kérdésre adtak választ.

Az első egységben a kitöltőknek egy adott közmondás jelentését kellett kiválasztaniuk egy feleletválasztós válaszsorból. Ez a szakasz tíz közmondás jelentésének azonosításából állt. A feladat utasítása arra is kitért, hogy amennyiben a kitöltő egyáltalán nem ismeri az adott közmondást, vagy hallotta már, de nem tudná használni, ezt külön megjelölheti. Ha viszont tisztában van a közmondás jelentésével és használati körülményeivel, a megfelelő értelmezést kellett kiválasztania három-négy opció közül. A több válaszlehetőséget tartalmazó rendszer célja az volt, hogy pontosabban meg lehessen állapítani, a tanulók valóban ismerik-e az adott közmondás jelentését, vagy csupán felismerik, de nem tudják helyesen alkalmazni.

Példa a kérdőívből:

5. Isten nem ver bottal.

- Nem ismerem ezt a közmondást.
- Hallottam már, de nem tudnám használni.
- Csúnya emberre mondják.
- A rossz cselekedetek előbb-utóbb visszaütnek, de nem feltétlenül közvetlen büntetésként.
- A rossz emberek gyakran megússzák a tetteiket büntetés nélkül.

A fenti példában a helyes válasz mellett két helytelen is szerepel, hogy kiszűrje azokat, akik valójában nem ismerik a közmondás használatát.

A 2. táblázat bemutatja, hogy a diákok összesítve hogyan válaszoltak a közmondások jelentését vizsgáló egységben. Amennyiben tudták a közmondás jelentését (tehát a fenti példában „*A rossz cselekedetek előbb-utóbb visszaütnek, de nem feltétlenül közvetlen büntetésként*” választ jelölték meg), az helyes válasznak számít. Ha téves jelentést adtak meg („*Csúnya emberre mondják*” vagy „*A rossz emberek gyakran megússzák a tetteiket büntetés nélkül*”), azt a táblázat „*téves válasz*” oszlopa jelöli. Amennyiben azt jelölték meg, hogy „*Nem ismerem ezt a közmondást.*”, azt a „*nem ismeri*” oszlop, a „*Hallottam már, de nem tudnám használni*” opciót a „*nem tudja használni*” elnevezésű oszlop mutatja be.

A közmondás	Helyes válasz	Téves válasz	Nem ismeri	Nem tudja használni
Aki másnak vermet ás, maga esik bele.	89,1%	1,8%	1,8%	7,3%
Addig jár a korsó a kútra, amíg el nem törik.	85,5%	-	3,6%	10,9%
Megfogta az Isten lábát.	76,4%	-	10,9%	12,7%
Nem látja a fától az erdőt.	72,7%	16,3%	5,5%	5,5%
Éhes disznó makkal álmodik.	60%	7,3%	9,1%	23,6%
Dunát lehetne vele rekeszteni.	52,7%	5,4%	21,9%	20%
Olcsó húsnak híg a leve.	52,7%	7,2%	23,7%	16,4%
Köti az ebet a karóhoz.	49,1%	5,4%	23,7%	21,8%
Isten nem ver bottal.	38,2%	10,9%	21,8%	29,1%
A kákán is csomót keres.	36,4%	1,8%	43,6%	18,2%

2. táblázat. A közmondások jelentésének ismerete

A diákok a legjobban az „*Aki másnak vermet ás, maga esik bele*” közmondást tudják használni a felsoroltak közül – 89,1%-uk helyesen határozta meg a jelentését. Ezt követi az „*Addig jár a korsó a kútra, amíg el nem törik*” (85,5%), majd a „*Megfogta az Isten lábát*” (76,4%) közmondás jelentésének az ismerete. A legkevesebben „*A kákán is csomót keres*” (36,4%) jelentését ismerik, emellett ennél a közmondásnál jelölték meg legtöbben, hogy „*Nem ismerem ezt a közmondást*”. Az „*Isten nem ver bottal*” (38,2%) közmondás bír a második legkevésbé ismert jelentéssel, illetve ennél jelölték meg a legtöbben, hogy „*Hallottam már, de nem tudnám használni*”. A legtöbb téves jelentésazonosítás a „*Nem látja a fától az erdőt*” közmondásnál mutatkozott. Itt a helyes válasz „*Szűk látóköri, nem látja az összképet vagy a megoldást*” helyett gyakran a tévesek valamelyikét jelölték meg a tanulók: „*Nem veszi észre, hogy nagy veszély fenyegeti*” vagy „*Nem törődik a természetvédelemmel, és hosszú távon ez bajt hoz rá*”. A második helyen 10,9%-kal az „*Isten nem ver bottal*” közmondás áll a téves válaszokat tekintve (lásd fent: *Példa a kérdőívből*).

A kérdőív második egységében kapott adatok lehetőséget biztosítanak annak elemzésére, hogy a kitöltők milyen arányban tudták kiegészíteni a hiányos szövegű közmondásokat. A közmondások jelentésének vizsgálata után ez a rész rávilágít arra, hogy mennyire ismerik bizonyos közmondások pontos szövegét. A 3. táblázat bemutatja, hogy a középiskolások milyen arányban adtak megfelelő választ a kiegészítendő közmondásokra.

	Helyes válasz	Nincs/rossz válasz
Aki korán kel, <i>aranyat lel</i> .	98,1%	1,9%
Akinek nem inge, <i>ne vegye magára!</i>	94,5%	5,5%
Egyszer volt Budán <i>kutyavásár</i> .	92,7%	7,3%
Ha nincs ló, jó a <i>szamár</i> is.	92,7%	7,3%
Amelyik kutya ugat, <i>az nem harap</i> .	87,3%	12,7%
<i>Néma</i> gyerekek az anyja sem érti a szavát.	87,3%	12,7%
<i>Addig nyújtózkodj</i> , ameddig a takaród ér.	83,6%	16,4%
Sok <i>lúd</i> disznót győz.	80%	20%
Két <i>dudás</i> nem fér meg egy csárdában.	78,2%	21,8%

A hazug embert hamarabb utoléri, <i>mint a sánta kutyát.</i>	78,2%	21,8%
Nincsen rózsza <i>tüske</i> nélkül.	72,7%	27,3%
Madarat tolláról, embert <i>barátjáról.</i>	70,9%	29,1%
Sok bába közt elvész a <i>gyerek.</i>	50,9%	49,1%
A kutya ugat, a <i>karaván</i> halad.	29,1%	70,9%

3. táblázat. A közmondások szövegének ismerete

A kitöltők legjobban az „*Aki korán kel, aranyat lel*” (98,1% helyes válasz) és az „*Akinek nem inge, ne vegye magára!*” (94,5% jó válasz) közmondások szövegét ismerik, ezt követi azonos, 92,7%-kal az „*Egyszer volt Budán kutyavásár*” és a „*Ha nincs ló, jó a szamár is*”. A lista végére egyértelműen „*A kutya ugat, a karaván halad*” közmondás került 29,1%-os helyes kitöltéssel, ez volt az egyetlen közmondás, amelyet a tanulóknak átlagosan kevesebb mint a fele tudott helyesen kiegészíteni. Ezt a „*Sok bába közt elvész a gyermek*” előzi meg 50,9%-kal.

A vajdasági Tisza menti településeken – a saját kérdőíves adatfelvételem alapján – él a „Nincsen rózsza *tüske* nélkül” közmondásváltozat. Hét esetben rögzítettem ezt a formát magyarkanizsai, adorjáni, oromhegyesi, zentai és moholi kitöltőknél.

A 4. táblázat a diákok által elért pontszámokat és azok százalékarányos megoszlását mutatja be csoportonként. Az első oszlop azokat a kategóriákat tartalmazza, amelyek alapján az eredményeket elemeztük, például a diákok szórványban vagy tömbben élnek-e, milyen típusú iskolába járnak, illetve városi vagy falusi környezetben nevelkedtek-e.

A második oszlop az első részben elért eredményeket mutatja, amely a közmondások jelentésének felismerésére irányult („1. rész: A közmondás jelentésének azonosítása”). A harmadik oszlopban a második egység eredményei szerepelnek, amely a közmondások szövegének ismeretét mérte („2. rész: A közmondás szövegének ismerete”). Az egyes részekben elérhető maximális pontszám az első rész esetében 10, a második rész esetében 14 pont, így az összesített eredmény maximuma 24 pont, amelyet a 4. táblázat utolsó oszlopa mutat meg. Az érthetőség kedvéért a nyers pontszámok helyett százalékban kifejezve mutatja meg a táblázat, hogy a diákok az adott részben megszerezhető pontok hány százalékát érték el.

	1. rész A közmon- dás jelentésének beazonosítása	2. rész A közmon- dás szövegének ismerete	1. + 2. rész Összesített teljesítmény
Tömb	62,4%	83,6%	74,6%
Szórvány	58,5%	65,7%	62,5%
Kosztolányi	74,5%	90%	82,9%
Zenta	51,1%	75%	65%
Zombor	36%	44,3%	40,8%
Falu	65,8%	81,4%	75%
Város	60,3%	75%	69,1%

4. táblázat. A kérdőívben elért eredmény csoportonként

Az adatok elemzése során különböző csoportosítások mentén vizsgáltuk a kitöltők teljesítményét. Látható, hogy a diákok a második részben teljesítettek jobban, azaz könnyebben tudták kiegészíteni a közmondások szövegét, mint felismerni azok jelentését. A maximális 24-ből a tömbben élő vajdasági magyar középiskolások átlagosan *17,9 pontot* (74,6%), míg a szórványban élők *15 pontot* (62,5%) értek el, ami közel *3 pontos különbséget* jelent a tömbben élők javára. A lakóhely típusa szerint is megfigyelhető eltérés: a városban felnövekedett diákok átlaga *16,6 pont* (69,1%), míg a falusi diákoké *18 pont* (75%), tehát a falusi középiskolások bizonyultak jártasabbnak a közmondások ismeretében.

Intézményenkénti bontásban is jelentős különbségek mutatkoznak:

- A *szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetségondozó Gimnázium* tanulói érték el a legmagasabb átlagpontoszámot, ez *19,9 pontot* (82,9%) jelent.
- A *zentai Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola* diákjai átlagosan *15,6 pontot* (65%) szereztek.
- A *zombori Dr. Ripp Rózsa Egészségügyi Középiskola* tanulóinak eredménye volt a legalacsonyabb, átlagosan *9,8 pont* (40,8%).

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a közmondások ismeretében a földrajzi és iskolatípus szerinti különbségek egyértelműen kimutathatók. A tömbbéli gimnázium tanulói érték el a legjobb eredményeket, míg a szórványbeli szakközépiskolába járó diákok szereztek a legkevesebb pontot.

A kérdőív utolsó kérdése – „*Sorolj fel még legalább három közmondást, amelyek nem szerepeltek a kérdőívben!*” – azt vizsgálta, hogy milyen jellegű közmondásokat ismernek és használnak a vajdasági fiatalok. A válaszadók

összesen 115 közmondást írtak le, amelyek között többször is előfordult ugyanaz. Összesen 54 *különböző* közmondást, szóláshasonlatot, szólást rögzítettem. A leggyakrabban említett közmondás az „*Ajándék lónak ne nézd a fogát*” volt (15 alkalommal), ezt követte a „*Nem mind arany, ami fénylik*” (8 alkalommal), valamint a „*Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát*” (7 alkalommal).

A kitöltők a következő közmondásokat írták le:

1. Ajándék lónak ne nézd a fogát! (15)
2. Nem mind arany, ami fénylik. (8)
3. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. (7)
4. Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten! (4)
5. Egy fecske nem csinál nyarat. (4)
6. Jobb adni, mint kapni. (4)
7. Kicsi a bors, de erős. (4)
8. Lassan járj, tovább érsz! (4)
9. Nem esik messze az alma a fájától. (4)
10. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. (3)
11. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! (3)
12. Aki á-t mond, mondjon b-t is! (2)
13. Alkalom szüli a tolvajt. (2)
14. Bolond lyukból bolond szél fúj. (2)
15. Ha adnak, vedd el, ha ütnek, szaladj el. (2)
16. Ne fessd az ördögöt a falra. (2)
17. Száz szónak is egy a vége. (2)
18. Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. (2)
19. Acél anyának tűzkő a leánya. (1)
20. Az arany is fényesebb, ha kézen forog. (1)
21. A baj nem jár egyedül. (1)
22. A csalánba nem üt a mennykő. (1)
23. A harag rossz tanácsadó. (1)
24. A szerelem a bölcset is vakká teszi. (1)
25. A szükség a legnagyobb tanítómester. (1)
26. Aki mer, az nyer. (1)
27. Aki nem dolgozik, ne is egyék. (1)
28. Amilyen a fa, olyan a gyümölcse. (1)
29. Annyit ér, mint pokolban egy zsidó. (1)
30. Ágyúval lő verebekre. (1)
31. Átesett a ló túloldalára. (1)
32. Bagoly mondja verébnek, hogy nagy a feje. (1)

33. Csak a fejét üsd meg, ne sántuljon. (1)
34. Egyszer lenn a kerék, egyszer fenn a kerék. (1)
35. Egy bolond százat csinál. (1)
36. Ember tervez, Isten végez. (1)
37. Fejétől búzlik a hal. (1)
38. Ha kidobják az ajtón, bemegy az ablakon. (1)
39. Jó bornak nem kell cégér. (1)
40. Jó pap holtig tanul. (1)
41. Ki mit vet, úgy arat. (1)
42. Kölcsönkenyér visszajár. (1)
43. Kutyából nem lesz szalonna! (1)
44. Nagy fába vágta a fejszét. (1)
45. Nem babra megy a játék. (1)
46. Pénz beszél, kutya ugat. (1)
47. Sok beszédnek sok az alja. (1)
48. Sok jó kis helyen is elfér. (1)

Egyéb:

1. Gyáva, mint a nyúl. (2) – szóláshasonlat
2. Bámul, mint borjú az új kapura. (1) – szóláshasonlat
3. Kerülgeti, mint macska a forró kását. (1) – szólás
4. Olyanok, mint két tojás. (1) – szólás
5. Ritka, mint a fehér holló. (1) – szólás
6. Szegény, mint a templom egere. (1) – szólás

Összegzés

A kutatás során 55 vajdasági magyar középiskolás diák attitűdjét és közmondásismeretét vizsgáltuk. A résztvevők harmadik osztályos tanulók voltak, akik közül 44 nő és 11 férfi. Lakóhelyük szerint a válaszadók 43,6%-a falun, míg 56,4%-a városban nőtt fel, valamint 76,4%-uk tömbmagyarságban, 23,6%-uk pedig szórványban szocializálódott. A vizsgálatban a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium, a zentai Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola és a zombori Dr. Ripp Rózsa Egészségügyi Középiskola harmadik osztályos tanulói vettek részt.

Az attitűdvizsgálat eredményei alapján a diákok többsége pozitívan viszonyul a közmondásokhoz: 96,4%-uk tartja őket szépnek, míg 92,7%-uk előnyösnek. Ugyanakkor a megkérdezettek közel fele úgy véli, hogy a közmondások nem illenek a saját korosztályukhoz, 56,4%-uk pedig úgy gondolja, hogy azok elsősor-

ban az idősebb generáció beszédében fordulnak elő. Ez a tendencia a „Szerinted manapság kik használnak a leggyakrabban közmondásokat?” nyitott kérdés válaszaiban is tükröződik, ahol az „idős” szó különböző formái domináltak.

A közmondások tanulásának forrásait vizsgálva a diákok 83,6%-a az iskolát jelölte meg elsődleges forrásként, míg 70,9%-uk a környezetükben élő idősebb személyektől, 63,6%-uk pedig nagyszüleiktől is sajátított el közmondásokat. A kortársaktól való tanulás jóval ritkábban fordult elő (23,6%).

A kérdőív második szakasza a közmondások ismeretének felmérésére irányult. A jelentésismeret vizsgálata során a diákok legjobban az „Aki másnak vermet ás, maga esik bele” (89,1%) és az „Addig jár a kórsó a kútra, amíg el nem törik” (85,5%) közmondásokat ismerték. Ezzel szemben a „Kákán is csomót keres” (36,4%) és az „Isten nem ver bottal.” (38,2%) közmondások bizonyultak a legkevésbé ismerteknek.

A közmondások szövegének pontos ismeretét vizsgálva a diákok az „Aki korán kel, aranyat lel” (98,1%) és az „Akinak nem inge, ne vegye magára!” (94,5%) közmondásokat tudták legpontosabban idézni. A legkevésbé ismert közmondás ebben a kategóriában „A kutya ugat, a karaván halad” volt (29,1%). Az eredmények alapján megállapítható, hogy a közmondások jelentésének felismerése nagyobb kihívást jelentett a diákok számára, mint a szöveg pontos idézése. Az iskolatípusok közötti eltérések jelentősek voltak: a tömbmagyar-ságban élő gimnazisták teljesítettek a legjobban (átlagosan 19,9 pont – 82,9%), míg a szórványban működő szakközépiskola tanulói érték el a legalacsonyabb eredményt (9,8 pont – 40,8%). A településtípus szerinti különbségek szintén szembeütőek voltak, hiszen a falusi diákok (18,0 pont – 75%) átlagosan jobban teljesítettek, mint városi társaik (16,6 pont – 69,1%).

A kérdőív utolsó részében a diákoknak legalább három általuk ismert közmondást kellett felsorolniuk, amelyeket a kérdőív nem tartalmazott. Összesen 54 különböző közmondást rögzítettek, amelyek közül a leggyakrabban említett az „Ajándék lónak ne nézd a fogát!” volt (15 alkalommal), majd a „Nem mind arany, ami fénylik” (8 alkalommal) és a „Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát” (7 alkalommal) követte.

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy a vajdasági magyar középiskolások pozitív attitűddel viszonyulnak a közmondásokhoz, bár használatukat inkább az idősebb generációra tartják jellemzőnek – elsősorban az iskolai oktatás révén –, mégis jelen vannak a fiatalok nyelvi repertoárjában. A közmondások ismerete szoros összefüggést mutat az iskolatípussal, a földrajzi környezettel és a nyelvi közeggel, amelyben a diákok szocializálódtak.

Irodalom

- Arewa, E. Ojo – Dundes, Alan. 1966. Proverbs and the Ethnography of Speaking Folklore. *American Anthropologist* 66 (6): 70–85. <https://www.jstor.org/stable/668162> (2025. febr. 26.)
- Bárdosi Vilmos. 2009. *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Barlai Jenő – Gábrity Molnár Irén (szerk.). 2008. *Hazaérsz: Esély és egyenlőség a Vajdaságban*. Szabadka: Vajdasági Módszertani Központ.
- Firth, Raymond. 1926. Proverbs in native life, with special reference to those of the Maori. *Folk-Lore* 37. 245–270.
- Forgács Tamás. 2012. *Bevezetés a frazeológiába: A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2013. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grzybek, Peter (szerk.). 1984. *Semiotische Studien zum Sprichwort: Simple Forms Reconsidered. I.* Hrsg. von P. Grzybek unter Mitarbeit von Wolfgang Eismann. Special Issue of: *Kodikas Code – Ars Semiotica. An International Journal of Semiotics* 3/4.
- Grzybek, Peter. 2014. Semiotic and semantic aspects of the proverb. *Proverbium – Yearbook*, 38 (1): 68–111. <https://naklada.ffos.hr/casopisi/proverbium/article/view/16> (2025. febr. 26.)
- Khosravishakib, Mohammad. 2023. Proverb: A Cultural Tool to Regulate and Shape the Collective Behavior. *Culture and Folk Literature* 11 (49): 189–219. <https://hsmmp.modares.ac.ir/article-11-68511-fa.pdf> (2025. febr. 26.)
- Kovács-Rác Eleonóra. 2011. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Kovács Rác Eleonóra – Halupka-Rešetar Szabina. 2020. *Angol és szerb nyelvi attitűdök a vajdasági magyar tannyelvű középiskolások körében*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-607-2.pdf> (2025.febr. 26.)
- O. Nagy Gábor. 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Röhrich, Lutz – Mieder, Wolfgang. 1977. *Sprichwort: Sammlung Metzler*. Band 154. Stuttgart: Metzler.
- Szemerényi Ágnes. 1994. *Közmondás nem hazug szólás: A proverbiumok használatának lehetőségei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szőke-Milinte Enikő. 2019. A Z generáció megismerése – megismerés a Z generációban. *Pedagógiai változások – a változás pedagógiája*, szerk. Kaposi József – Szőke-Milinte Enikő. 130–144. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

https://www.academia.edu/download/61728139/Pedagogiai_valtozasok_-_a_valtozas_pedagogiaja20200109-20457-1kxy4jf.pdf#page=131 (2025. febr. 26.)

Taylor, Archer. 1931. *The Proverb*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

KNOWLEDGE OF PROVERBS AMONG HUNGARIAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN VOJVODINA

This study examines the knowledge of proverbs and related attitudes among third-year Hungarian secondary school students in Vojvodina. The research aims to explore the extent to which students recognize and interpret proverbs, the sources from which they acquire them, and their attitudes toward them. The study is based on questionnaire-based data collection, analyzed using both quantitative and qualitative methods to assess students' knowledge of and attitudes to proverbs. The questionnaire is organized into four main parts: attitude assessment using contrastive pairs, knowledge of the meaning of proverbs, completion of incomplete proverbs, and spontaneously recalled proverbs. When designing the sample, special attention was given to assessing both block and dispersed Hungarian-speaking communities in Vojvodina, allowing for a comparative analysis of these groups. In the preparatory phase of the research, a pilot study was conducted to ensure proper calibration of the questions and the optimization of the research methodology.

Keywords: sociolinguistics, proverb, language attitude

POZNAVANJE POSLOVICA OD STRANE MAĐARSKIH SREDNJOŠKOLACA U VOJVODINI

Studija ispituje poznavanje poslovice učenika trećeg razreda srednjih škola sa mađarskim nastavnim jezikom u Vojvodini, kao i stav učenika prema poslovicama. Cilj istraživanja je da se otkrije u kojoj meri učenici poznaju poslovice i na koji način ih interpretiraju, iz kojih izvora ih usvajaju i kako se odnose prema njima. Istraživanje se zasniva na prikupljanju podataka putem upitnika, koji se zatim analizira kvantitativnim i kvalitativnim metodama. Upitnik se sastoji iz četiri celine: analiza stavova pomoću suprotstavljenih parova, poznavanje semantike poslovice, dopuna poslovice nedostajućim delovima, i na kraju spontano navedene poslovice. Pri određivanju uzorka značajan momenat je predstavljala i procena zastupljenosti mađarskog življa, pružajući mogućnost za upoređivanje rezultata iz većinskog i manjinskog okruženja. U pripreмноj fazi sprovedena su kontrolna istraživanja, što je obezbedilo odgovarajuće kalibriranje pitanja i optimizaciju metoda analize.

Ključne reči: sociolingvistika, poslovice, jezički stav